

СЕМАНТЫКА ВЫКЛІЧНІКА БОЖА І ЯГО ВАРЫЯНТАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Статус выклічнікаў у сістэме мовы. Выклічнікі ўтвараюць колькасна невялікую групу слоў, якія выкарыстоўваюцца для выражэння эмоцый і валявых пабуджэнняў моўцы. Як слупна адзначыў А.І. Германовіч, яны з’яўляюцца найкарацейшым спосабам моўнай рэакцыі на пачутае ці ўбачанае.

У моўнай сістэме выклічнікі займаюць асобнае месца: у марфалогіі выклічнікі складаюць своеасаблівы аўтаномны клас слоў, у сінтаксісе разглядаюцца як ізаляваныя кампаненты ў структуры сказа або як самастойныя непадзельныя выказванні. Выклічнікі не выконваюць намінатыўнай функцыі (не маюць прадметнага значэння), але за кожным з іх замацаваны пэўны сэнс, зразумелы ўсім носбітам беларускай мовы. Усе выклічнікі з’яўляюцца полісемантычнымі моўнымі адзінкамі, таму сэнс іх “рэалізуецца толькі ў шырокім кантэксце, часта з дапамогай інтанацыі, мімікі, жэстаў (а ў пісьмовых тэкстах – адпаведнымі рэмаркамі ў дыялогах)” [2, с. 114]. Кожная такая адзінка здольная перадаваць самыя разнастайныя эмоцыі чалавека, як станоўчыя, так і негатыўныя, што адлюстравана ў тлумачальных слоўніках, дзе адпаведны слоўнікавы артыкул утрымлівае назвы эмоцый, якія могуць выражацца тымі ці іншымі выклічнікамі, напр.: *ай* – “выказвае розныя пачуцці: боль, спалох, здзіўленне, папрок, радасць, жаль і пад.” [1, с. 51]; *эх* – “ужываецца пры выражэнні раптоўнага здзіўлення, папроку, прыкрасці, шкадавання” [1, с. 778]. Аднак такія азначэнні не з’яўляюцца вычарпальнымі і не даюць поўнага ўяўлення аб функцыянальных магчымасцях выклічнікаў.

Семантыка выклічніка *божа* і яго варыянтаў. Мэта дадзенага артыкула – прадэманстраваць, якія значэнні можа набываць выклічнік *божа* і яго семантычныя варыянты кшталту *божачкі!* *божухна!* *божа мой!* *божа міласэрны!* *божа літасцівы!* і іншыя ў тых ці іншых кантэкстах. На матэрыяле твораў беларускіх пісьменнікаў, а таксама ўласных запісаў вуснага маўлення (якія надалей пазначваюцца УЗ) былі выяўлены наступныя значэнні пазначанага выклічніка:

– радасць, пачуццё асалоды, задаволенасці, захаплення напр.: *Дачка (заапладзіравала). Брва! Малыш! Божжа мой, ты геній! Ты – цэзар!* (А. Макаёнак “Зацюканы апостал”);

– здзіўленне, напр.: *Ты баішся? Не бойся. У мяне ўсё ў парадку. Не хвалюйся. Божжа, як калоціцца тваё сэрца.* (І. Шамякін “Губернатар”);

– дакор, напр.: *“О Божжа! Даў ты мне мужа...”* – *“Дрэннага ён даў табе мужа?”* – *“Ды не, добрага, усе сяброўкі мае зайздросяць. Чыстае золата. Скарб”.* (І. Шамякін “Абмен”);

– прыкрасць, напр.: *А Божжа мой! Вось табе і схадзіла ў магазін. І думала ж купіць хлеба.* (УЗ);

– распач, напр.: *Бо-ожжа ж мой, бо-ожжа!.. Лаўрэнку, скажы табе на шчырасці – надто ж хочацца, каб і мой сын сярод іх [людзей] быў не горшы! Каб і яго, дурня, людзі паважалі, каб і ён жыў разам з усімі!* (А. Карпюк “Карані”);

– спалох, напр.: *“Лабараторны аналіз паказаў конскую дозу клафеліну”.* – *“Клафеліну? Божжа! Яны хацелі мяне атруціць”.* (І. Шамякін “У засені палаца”);

– жах, напр.: *О Божжа! Што гэта са мной? Насланне нейкае я мушу глушыць свае пачуцці. Я абавязаны заглушыць іх. Інакш Бог ведае, чым гэта можа скончыцца. Сувязь з сакратаркай – фінал падзення.* (І. Шамякін “Губернатар”); *“Я збіраюся падаць на развод”.* – *“Божжа мой! Як на развод? Ты што?”* (УЗ);

– абурэнне, якое можа перарасці ў гнеў, напр.: *“Якую працу Прытока прапанаваў?”* – *“Ніколі не здагадаешся. Пералічы сто пасад...”* – *“Ён мог прапанаваць тое, што прынізіць цябе. Іншага зажэрны магнат не мог прапанаваць свайму былому начальніку. Во я, а во – ты, смецце за мной падмай”.* – *“Праца вортаўніка можа прынізіць?”* – *“Вортаўніка?”* – *“Дачы. Катэджа”.* – *“О Божжа! Дажылі!”* – *“А чым дрэнная праца для пенсіянера?”* (І. Шамякін “У засені палаца”);

– спачуванне, напр.: *Божжа міласцівы! Такого чалавека не стала. Хто б мог падумаць. Ніколі не хварэў.* (УЗ);

– пакуты, звязаныя з фізічнымі або душэўнымі мукамі, перажываннямі, напр.: *Божжа літасцівы! Як баліць!* (УЗ); *Божжа мой, які сорам! Як людзям у вочы глядзець?* (УЗ);

– насмешку, напр.: (у лазні з былой жонкай) *Ігнат Андрэевіч скінуў сарочку, штаны, але застаўся ў трусах. Марына была ў доўгай, да пят, сарочцы. “Гэта ты саромеешся? А божжа! – засмяялася Марына. – Быццам я не бачыла... Будзеш хадзіць у мокрых трусах?”* (І. Шамякін “Пошукі прытулку”).

Высновы. Безумоўна, гэты спіс значэнняў не канчатковы, але ён сведчыць пра шырокія прагматычныя магчымасці выклічніка *божжа* і яго семан-

тычных варыянтаў. У вусным маўленні дакладна зразумець эмоцыі моўцы нам дапамагае інтанацыя, а таксама невербальныя сродкі зносінаў – міміка і жэсты, у пісьмовых тэкстах дэшыфратарам з'яўляецца кантэкст.

Літаратура

1. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.
2. Шуба, П.П. Выклічнікі / П.П. Шуба // Беларуская мова: энцыкл.; пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭн, 1994. – С. 114-115.